

УДК 016:929:001(477)

Людмила Гутник

*Національна бібліотека України ім. В. Вернадського НАН України,
молодший науковий співробітник*

Бібліографічні та біобібліографічні показники діячів науки України

На тлі зростаючих інформаційних потреб суспільства праці біобібліографічного характеру і, зокрема, персональні показники вчених України є важливими документальними джерелами з історії розвитку вітчизняної науки. Концентруючи в собі комплекс фактичних даних, поточної та ретроспективної бібліографічної інформації, вони є вагомою джерельною базою наукових досліджень. Ці видання дають можливість не лише детально висвітлити життя та окреслити наукові пошуки, пріоритети досліджень провідних українських вчених, узагальнити їх внесок у вітчизняну і світову науку та культуру, а й повернути імена забутих та викреслених з її історії.

Бібліографічні та біобібліографічні показники містять різнопланову, структуровану інформацію, яка може стати основою подальших досліджень, у тому числі, при створенні біобібліографічних словників, написанні статей енциклопедичного, довідкового характеру, монографій тощо.

Про актуальність цієї теми сьогодні говорять численні публікації. Теоретичні питання української біобібліографії розглядалися на сторінках наукових збірників «Українська біографістика», «Наукові праці НБУВ», «Інформаційні ресурси та їх використання в агропромисловому виробництві», а також у фахових періодичних виданнях («Бібліотечний вісник», «Бібліотечна планета», «Вісник Книжкової палати»). До теми розвитку біобібліографії в Україні зверталися О. Г. Луговський [1], О. М. Яценко [2]. Організаційно-методичним питанням створення біобібліографічної серії «Академіки Української академії аграрних наук» присвячена публікація Т.Ф. Дерлеменко [3]. Тема підготовки серії «Биобиблиография ученых Народной украинской академии» піднімалася у статті В. Грошика і Т. Сосновської [4]. Можливості розвитку жанру біобібліографічного показника досліджувала Л. Кривенко [5]. Окрім того, біобібліографія як науково-інформаційне джерело та джерело збереження і передачі персоніологічної інформації розглядалося у публікації Д. В. Устиновського [6]. Дослідженню розвитку біобібліографії і бібліогра-

фічної діяльності вчених-природознавців НАН України у 1918 – 1941 рр. присвячена кандидатська дисертація О. Г. Луговського. Відгуком на вихід окремих покажчиків стали рецензії фахівців – як бібліографів, так і спеціалістів відповідних галузей знань [7, 8, 9].

Проведена робота із виявлення бібліографічних та біобібліографічних покажчиків, присвячених науковцям, зокрема, академікам, членам-кореспондентам та докторам наук, показує, що за період 1913 – 2007 рр. їх було видано 1143 одиниці. Статистичний аналіз випуску покажчиків говорить, якщо в 1920 – 40-х рр. виходило декілька видань на рік, то починаючи з 50-х їх випуск поступово збільшується. Так, динаміка зростання показує, що у середньому в 60-х роках виходило 4 – 5, у 70-х роках – 7 – 8, у 80-х роках – 18, у 90-х – 25 покажчиків на рік. Загалом, до 1999 року видано близько 600 покажчиків, тоді як лише за 2000 – 2007 рр. опубліковано більш як 500. Найбільшу кількість виданих персональних біобібліографічних покажчиків зафіксовано у 2006 році – 103 видання.

Джерелами відомостей про опубліковані персональні покажчики були державні бібліографічні видання: «Літопис книг», «Бібліотекознавство і бібліографія Української РСР», а також систематичний каталог Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України (НБУВ) та інформація, отримана від установ, які безпосередньо займаються підготовкою і випуском покажчиків.

На основі перегляду матеріалів *de visu* було проведено комплексний аналіз бібліографічних та біобібліографічних покажчиків, який допоміг зробити певні висновки стосовно стану розвитку персональної біобібліографії вчених України. Огляд джерельної бази дозволив не лише зібрати та узагальнити інформацію щодо існуючих серій біобібліографічних покажчиків, а й окреслити коло проблем і завдань, пов'язаних з їх підготовкою.

Сучасний стан розвитку видань цієї тематики характеризується збільшенням не лише їх кількості, а й суттєвим розширенням кола видавців. Підготовлені і видані науковими бібліотеками, галузевими науково-дослідними інститутами, вишами та іншими установами, біобібліографічні покажчики дають уявлення про загальну картину розвитку вітчизняної науки.

Масив покажчиків діячів науки України містить як серійні, так і несерійні видання. У першу чергу хотілося б звернути увагу на покажчики, що виходили у серіях. Саме серійні видання є тим комплексом даних, у якому засобом висвітлення персоналій окремих учених у сукупності більш повно розкривається наукова діяльність певної науково-дослідної установи, навчального закладу, простежується розвиток тієї чи іншої галузі науки. Загалом, у процесі опрацювання джерельної бази зафіксовано понад 50 бібліографічних серій, у яких виходили персональні покажчики, присвячені діячам науки України 20 ст.

Відомо, що з 1940 року у Москві почали видавати багатогалузеву серію бібліографічних покажчиків «Материалы к библиографии ученых СССР», яка

складається з окремих випусків персоналій. У складі цієї серії виходили також і покажчики, присвячені діячам науки України, зокрема, В. П. Адріановій-Перетц, О. О. Богомольцю, П. П. Буднікову, В. І. Вернадському, М. І. Вавілову, Б. М. Вулу, О. В. Палладіну, Б. Є. Патону та ін.

Однією з перших серій, присвячених провідним діячам вітчизняної науки та виданих в Україні, стала серія «Вчені Української РСР», розпочата 1956 року Центральною науковою бібліотекою (ЦНБ) АН УРСР за рішенням Президії АН УРСР з метою популяризації досягнень українських вчених та ознайомлення з їхнім життєвим шляхом і науково-дослідною діяльністю. Вихід серії став важливим етапом розвитку персональної біобібліографії. До створення покажчиків залучалися як бібліографи, так і фахівці відповідної галузі, що забезпечувало високий науковий рівень цих видань.

За рішенням Президії АН УРСР 1968 року ЦНБ АН УРСР було започатковано загальнонаукову серію видань «Біобібліографія вчених УРСР» (з 1992 року – «Біобібліографія вчених України»), яка є найбільшою за обсягом і найкращою за рівнем підготовки і оформлення видань такого типу. Серія сформована з біобібліографічних покажчиків, присвячених видатним ученим – академікам і членам-кореспондентам АН України. За період 1968 – 2007 рр. у серії було видано понад 250 біобібліографічних покажчиків праць науковців, які посіли визначне місце в історії вітчизняної науки.

1957 року Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького заснувала серію біобібліографічних покажчиків «Вчені Одеси», видання якої виходили українською і російською мовами. За період 1957 – 2006 рр. вийшло 37 випусків, що відображають життєвий і творчий шлях учених різних галузей знань, діяльність яких пов'язана з Одесою, зокрема, А. Л. Цикала, Р. О. Файтельберга, В. І. Липського, М. С. Синякова, В. П. Філатова, В. Ф. Чайковського, К. К. Виноградова, Л. А. Сахновича та ін.

У тісній співпраці Донецького відділення НТШ та базової ресурсної дослідницько-видавничої громадської організації «Український культурологічний центр» (УКЦентр) 1998 року засновано серію «Біобібліографія вчених Донбасу». Окремі покажчики цієї серії видані спільно з Донецьким державним технічним університетом та Інститутом фізико-органічної хімії та вуглехімії НАН України. За період 1998 – 2007 рр. підготовлено й опубліковано 9 біобібліографічних випусків.

Підготовка біобібліографії діячів аграрної науки України стала одним із пріоритетних напрямків діяльності Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН, яка є центром наукових досліджень у галузі історії аграрної науки України та аграрної біографістики. Цією бібліотекою було засновано п'ять серій видань, у межах яких видані біобібліографічні покажчики, присвячені видатним діячам цієї галузі. Покажчики цих серій є вагомими джерелами інформації з істо-

рії сільськогосподарської науки. Так, 1998 року було створено серію «Біобібліографія вчених-аграріїв України», у якій до 2007 року вийшло 18 покажчиків. Того ж року виникла серія «Академіки Української академії аграрних наук», у рамках якої станом на 2007 рік вийшло 33 біобібліографічних покажчики. У виданнях цієї серії відображено життя та наукову діяльність академіків І.І. Лукінова, В. Ф. Сайка, А. А. Кучка, М. Я. Єфіменка, В. П. Ситника, О. О. Созінова та ін. У кінці окремих покажчиків подано алфавітний перелік покажчиків цієї серії, а також тих, які вийшли у серіях «Землевпорядна наука» та «Члени-кореспонденти УААН» від часу їх заснування.

У межах історико-бібліографічної серії «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії», яка була заснована 2001 року, виходили як монографії, присвячені окремим історичним аспектам розвитку аграрної науки, так і персональні біобібліографічні покажчики. За період 2001 – 2007 рр. були видані біобібліографічні покажчики праць П. В. Будріна, Д. Ф. Лихваря, Б. Г. Іваницького, В. М. Ремесла, а також монографії про життєвий шлях, науково-дослідну діяльність О. А. Янати, О. В. Квасницького, П. Р. Сльозкіна.

2002 року починає виходити серія УААН «Землевпорядна наука», у межах якої видаються навчальні посібники та монографії. Виданням, підготовленим до 70-річчя академіка УААН Л. Я. Новаковського, розпочинаються публікації цієї серії, присвячені відомим ученим-землевпорядникам – авторам визнаних теоретичних і методичних розробок, засновникам авторитетних наукових шкіл, період активної діяльності яких припадає на 20 – початок 21 ст.

І, нарешті, 2005 року Державною сільськогосподарською бібліотекою було створено біобібліографічну серію «Члени-кореспонденти Української академії аграрних наук», у якій вийшли покажчики, присвячені М. Я. Єфіменку, А. М. Головку, М. Й. Маліку, В. П. Славою.

З нагоди 10-річчя створення АПН України, 2002 року Державною науково-педагогічною бібліотекою України ім. В. О. Сухомлинського засновано серію «Академіки АПН України», перший випуск якої присвячений академіку, першому президентові АПН України М. Д. Ярмаченку. На сьогодні в цій серії вже вийшло 14 випусків, серед яких персональні біобібліографічні покажчики праць І. Д. Беха, А. М. Богуш, І. А. Зязюна, В. Г. Кременя, О. В. Сухомлинської та ін.

Вагомою інформаційною базою є біобібліографічні серії окремих науково-дослідних установ. Їх слід розглядати не лише як певний підсумок творчих здобутків провідних учених тієї чи іншої галузі, а й наукової діяльності установи взагалі. Підготовка і випуск персональних покажчиків учених є одним з головних напрямків інформаційно-бібліографічної діяльності бібліотек, які функціонують при науково-дослідних інститутах системи НАН України. Так, науковою бібліотекою Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України засновано серію «Вчені Національної академії наук України». У цій серії 2005 року вийшли персональні біобібліографії

відомих українських учених, академіків НАН України, фахівців у галузі культурології, логіки та методології науки, історії української культури С. Б. Кримського та М. В. Поповича, діяльність яких безпосередньо пов'язана з Інститутом філософії.

2000 року започатковано серію «Біобібліографія вчених ГАО НАН України», присвячену провідним ученим Головної астрономічної обсерваторії, серед яких Я. С. Яцків, В. К. Тарадій, Д. П. Дума, Е. Г. Яновицький, О. В. Мороженко та ін. На початок 2008 року у серії підготовлено і видано 10 біобібліографічних покажчиків праць науковців цієї установи.

Науково-дослідним інститутом «Миколаївська астрономічна обсерваторія» 2003 року було започатковано серію «Біобібліографія вчених МАО МОН України», у рамках якої видано покажчики, що висвітлюють основні етапи життя, наукової, педагогічної і науково-організаційної діяльності відомих сучасних фахівців у галузі астрономії Г. М. Петрова та Г. І. Пінігіна, а також астрономів Чорноморського флоту К. Х. Кнорре (1-го директора МАО в 1821 – 1871 рр.) та І. Є. Кортацці (2-го директора МАО в 1872 – 1903 рр.).

Подібні серії були засновані на початку 2000-х рр. і іншими науково-дослідними установами, зокрема, Фізико-хімічним інститутом захисту навколишнього середовища і людини НАН України («Биобиблиография ученых института»), Національним науковим центром «Інститут механізації та електрифікації сільського господарства» (науково-бібліографічна серія «Учені-аграрії ННЦ «ІМЕСГ»), Інститутом геологічних наук НАН України та Всеукраїнським благодійним фондом «Геоєко – ХХІ ст.» («Біобібліографія вчених ВБФ «Геоєко – ХХІ»), Інститутом луб'яних культур УААН («Учені інституту луб'яних культур УААН»). Інститутом географії НАН України спільно з Українським географічним товариством започатковано серію покажчиків «Видатні географи України».

Над створенням серій персональних біобібліографічних покажчиків працює також більшість вищих навчальних закладів України. Головна мета підготовки цих видань – розкриття напрямків наукової діяльності професорсько-викладацького складу того чи іншого університету або інституту, створення інформаційної бази для вивчення окремих наукових дисциплін. Як правило, покажчики готуються науковими бібліотеками та відповідними кафедрами, які функціонують у вишах. Географія випуску серій вищих навчальних закладів України показує, що найбільшу кількість їх створено у вишах Донецька, Львова, Одеси, Харкова.

Так, у вищих навчальних закладах м. Донецька, зокрема Донецькому національному технічному університеті, започаткована серія «Биобиблиография ученых ДонНТУ». До ювілейних дат учених Донецького національного університету, його науковою бібліотекою 2005 року було розпочато випуск біобібліографічних покажчиків, об'єднаних серією «Видатні вчені Донецького національного університету», у межах якої на кінець 2007 року видано 7 бібліографічних та біобібліографічних покажчиків праць докторів наук, зокрема, М. І. Бе-

левцева, В. П. Шевченка, Ю. В. Макогона, Є. С. Отіна, В. А. Шалдирвана, В. В. Христіановського, М. М. Гіршмана.

Серію «Вчені Прикарпатського університету», присвячену науковцям Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (м. Івано-Франківськ), засновано науковою бібліотекою 2002 року. Нині у ній вже нараховується 8 випусків, серед яких покажчики, присвячені І. В. Козлику, В. О. Кравченку, В. Г. Матвішину, Ю. І. Султанову та ін.

У серії «Вчені НаУКМА», започаткованій 1999 року науковою бібліотекою національного університету «Києво-Могилянська академія», виходили: біобібліографічні покажчики, біобібліографічні нариси, збірники на пошану пам'яті, які готувалися до ювілейних дат учених. Станом на початок 2008 року бібліотекою підготовлено і видано 21 видання, у яких висвітлено життєвий шлях, наукову та викладацьку діяльність таких учених: М. Г. Горкун, Г. О. Прокопець, В. І. Лаврик, В. Л. Оссовський, В. П. Моренець, О. М. Петрова та ін.

Серія «Вчені НПУ ім. М. П. Драгоманова», яку готує наукова бібліотека Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, нараховує на сьогодні вже 10 покажчиків, серед яких видання, що розкривають життя і науково-педагогічну діяльність М. І. Шкіля, І. Т. Горбачука, В. М. Бровдія, О. Г. Мороза, В. О. Жадька та ін.

Науково-технічна бібліотека Державної льотної академії України (м. Кіровоград) започаткувала серію «Биобиблиография ученых академии», у межах якої видано біобібліографічний покажчик праць академіка Міжнародної академії проблем людини в авіації і космонавтиці, Транспортної академії України, Російської академії транспорту М. І. Рубця (2003) та академіка Міжнародної академії проблем людини в авіації і космонавтиці, Аерокосмічної академії України, Транспортної академії України і Російської академії гуманітарних досліджень Р. М. Макарова (2004), які присвячені 100-річчю світової авіації та 80-річчю цивільної авіації. До 55-річчя Державної льотної академії України було видано біобібліографічний покажчик праць почесного академіка Аерокосмічної академії України, доктора філософії Міжнародної академії проблем людини в авіації і космонавтиці В. І. Маркова (2006).

Спектр наукових досліджень відомих в Україні та за її межами науковців Львівського національного університету ім. І. Франка розкривають видання серії «Українська біобібліографія. Нова серія», заснованої науковою бібліотекою цього університету 1999 року. Вони виходили окремими числами у підрубриці «Біобібліографія вчених університету». За період 1999 – 2007 рр. вийшло 25 покажчиків, серед яких варто згадати біобібліографії С. М. Злупка, М. М. Ільницького, Р. П. Зорівчак, І. О. Вакарчука, Н. Копистянської.

Науковий доробок та життєвий шлях учених Національного університету «Львівська політехніка» відображає серія «Біобібліографія вчених Львівської політехніки», яка готується і видається науково-технічною бібліотекою універси-

тету з 1996 року. Започатковує цю серію біобібліографічний покажчик, присвячений і виданий до 60-річчя вченого А. А. Смердова. До 2007 року у межах серії опубліковано 38 випусків персональних біобібліографій науковців.

Суто галузеву серію персональних покажчиків «Вчені-філологи Ніжинської вищої школи» сформував і видав 1990-го року Ніжинський педагогічний інститут (нині – університет) ім. М. В. Гоголя. До неї увійшли біобібліографії таких учених, як Г. А. Ільїнський, В. І. Резанов, Я. О. Спринчак, Л. І. Коломієць, Г. Я. Неділько та ін.

Науковий потенціал учених вищих навчальних закладів м. Одеси розкривають такі серії: 1) «Біобібліографія вчених університету», присвячена викладачам Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, покажчики якої виходять у підрубриках «Фізики», «Геологи», «Історики», «Біологи», «Філологи»; 2) «Вчені Одеської національної юридичної академії», заснована 2004 року науковою бібліотекою цього вишу.

Найбільшу кількість серій бібліографічних видань, присвячених ученим вищих навчальних закладів, засновано у Харкові. Це, зокрема, серії: «Ученые Харьковского государственного университета» (1970-ті рр.), «Ученые Харьковского Ордена Ленина авиационного института им. Н. Е. Жуковского» (1980-ті рр.), «Видатні педагоги Харківської державної академії культури» (2000-ні рр.). Національним технічним університетом «Харківський політехнічний інститут» започатковано серію «История НТУ «ХПИ» в выдающихся личностях», у рамках якої було видано низку видань, присвячених М. Ф. Семку (2006), О. С. Пономарьову, А. І. Яковлеву (обидва – 2007).

Ученим у галузі вітчизняної медицини також присвячено низку серій, виданих у Харкові, зокрема: «Ученые-фармации», засновану Українською фармацевтичною академією, «Ученые-медики» та «Ученые-хирурги», які започаткував Харківський державний медичний університет.

Бібліотекою приватного вишу – Харківського гуманітарного інституту – 2000 року утворено біобібліографічну серію «Биобиблиография ученых Народной украинской академии», яку відкрив покажчик «Валентина Илларионовна Астахова – доктор исторических наук, профессор, заслуженный работник народного образования Украины, ректор Харьковского гуманитарного института «Народная украинская академия».

Отже, можна зробити деякі висновки про те, що робота у напрямку розвитку персональної бібліографії, зокрема, діячів науки України, триває, створюються нові серії, готуються окремі видання, широкому загалу відкривається все більше нових імен вітчизняної наукової еліти.

Окремо хотілося б наголосити на тому, що біобібліографічні праці (дайджести, довідники, покажчики) відіграють неабияку роль у справі повернення із забуття творчої спадщини науковців, несправедливо забутих, замовчуваних або репресова-

них за часів тоталітарного режиму. Так, результатом співпраці Українського науково-дослідного інституту екологічних проблем з одеською філією Українського відділення історії, методології, освіти, науки, техніки АН Вищої школи та Харківським відділенням Українського ентомологічного товариства став перший випуск у серії «Повернуті із забуття». Матеріали до «Документальної пам'яті України» (2004 рік) присвячені ученому-геоботаніку, дендрологу, природоохоронцю, педагогу, історику науки, професору Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова – Г. Й. Потапенку, репресованому за комуністичного режиму, ім'я якого та наукові й навчально-методичні праці до недавнього часу залишалися невідомими не лише для широкого загалу, а й для фахівців ботанічної чи екологічної науки. Біобібліографічний дайджест містить нарис наукової та творчої діяльності, основні дати життя, тематичний покажчик опублікованих і рукописних праць Г. Й. Потапенка, список літератури про вченого, допоміжний іменний покажчик, список прийнятих скорочень. До дайджесту включено 11 додатків, серед яких витяги з протоколів, відгуки про наукову і педагогічну діяльність, характеристики вченого тощо.

Тернопільською обласною універсальною науковою бібліотекою 2007 року у серії «Родом з України» видано бібліографічний покажчик, присвячений 125-річчю від дня народження та 35-річчю від дня смерті сподвижника національної ідеї, вченого, державного, громадського та церковного діяча, письменника Івана Огієнка, ім'я і діяльність якого також тривалий час були вилучені з життя України.

Саме в бібліографічному покажчику вперше було зроблено спробу подати найповніші відомості про життя та науково-дослідницьку спадщину вченого-ентомолога, поета, публіциста, громадського діяча О. Неприцького-Грановського, творча спадщина якого кілька десятиліть залишалася поза межами нашої держави.

1992 року в серії «Біобібліографія вчених України», до 100-річчя від дня народження і 50-річчя від дня трагічної смерті на Колимі, вийшов покажчик, який репрезентує життя і діяльність видатного українського математика, безпідставно репресованого в 1938 році і незаслужено замовчуваного упродовж багатьох десятиріч, академіка АН України М. П. Кравчука, наукові праці якого довгі роки були заборонені і знаходилися у спецфондах бібліотек і сейфах КДБ.

Вивчення історії та сучасного стану персональної біобібліографії вчених України є досить важливим для досліджень як у бібліографістиці, так і в інших галузях науки. Огляд і аналіз джерельної бази цієї тематики допомагає виявити помилки та недоліки існуючих бібліографічних та біобібліографічних покажчиків, а також відзначити їх найбільш позитивні моменти. Тенденція удосконалення видань такого типу, що спостерігається останнім часом, є досить важливим фактором, який впливає на задоволення потреб користувачів у персональній бібліографії.

Інноваційні підходи укладання покажчиків виявляються у включенні до їхньої структури автобіографічних матеріалів, спогадів колег, друзів, знайомих, інтерв'ю, епістолярних, архівних матеріалів, різноманітних світлин тощо. Ці ін-

формаційні елементи суттєво доповнюють видання та допомагають більш повно розкрити життєвий і творчий шлях особистості. Внесенням змін до типової схеми побудови такого виду посібників відбувається поглиблення їхнього інформаційного наповнення, а застосування різних варіантів структури біобібліографічних видань, безумовно, впливає на їх зміст.

Часто серійні біобібліографічні покажчики діячів науки мають уніфіковану структуру, однакове поліграфічне оформлення. Структура видань містить біографічні відомості, список основних робіт ученого та публікацій про нього, а також систему допоміжних покажчиків. Кожна установа, якою започатковується серія, обирає свою структуру викладу матеріалу.

Аналіз змісту та структури покажчиків дозволяє виявити не лише нові тенденції, а й недоліки, пов'язані з їх виданням. Рівень підготовки окремих покажчиків вимагає вдосконалення та доопрацювання з точки зору структурної побудови, більш глибокого і ґрунтовного висвітлення життєвого та наукового шляху особи, забезпечення видання допоміжними покажчиками, підвищення культури оформлення. У першу чергу, це стосується видань, які готувалися до ювілейних дат вчених у короткий термін.

Центральною науковою бібліотекою ім. В.І. Вернадського (нині – Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського НАН України) було видано «Биобиблиографический указатель: Рекомендации по составлению и оформлению» (2-е изд., перераб. и доп. / Сост.: В. Альберт, В. Кабкова. – К.: Наук. думка, 1988.). Ці рекомендації були створені на допомогу укладачам при підготовці покажчиків серії «Біобібліографія вчених Української РСР». У цьому виданні добре опрацьовано методику складання персональних покажчиків; запропонована структура біобібліографічного покажчика є чіткою та логічною, тому вона слугувала основою не лише для видань названої серії.

Одним із обов'язкових елементів довідково-пошукового апарату бібліографічного видання є передмова, а у деяких виданнях – інформація від укладача. Передмова детально розкриває зміст, структуру та призначення видання і тим самим полегшує користування ним. Варто зауважити, що далеко не всі покажчики містять цю інформацію. Це стосується таких серій, як «Вчені-філологи Ніжинської вищої школи», деяких покажчиків, що видавала Науково-технічна бібліотека Державної льотної академії України у серії «Биобиблиография ученых академии» та ін.

Основними складовими біобібліографічного покажчика є біографічна частина та покажчик праць ученого. Співвідношення біографічного і бібліографічного матеріалу є досить різним: в одних виданнях переважають статті біографічного характеру, в інших до коротких біографічних довідок додаються детальні списки праць цього автора і література про нього.

Біографія у покажчиках здебільшого представлена вступною статтею про життєвий і творчий шлях особистості, біографічним нарисом, короткою довідкою ан-

кетного характеру, або ж автобіографією. Не завжди велика за обсягом вступна стаття є ґрунтовною з точки зору інформативності, і, навпаки, короткий нарис життя, наукової та науково-організаційної діяльності може містити всі необхідні дані.

Біографічна частина у покажчиках часто створюється у формі довідки. У цьому випадку діяльність особи висвітлюється лише за допомогою переліку конкретно-біографічних фактів. Характеристика творчості обмежується переліком основних праць. В інших випадках подано більш розгорнуті критико-біографічні статті, де все сказане вище доповнюється фіксацією основних життєвих етапів і короткою рецензією творчості в цілому, з акцентом на найважливіші праці.

Цінність біографії визначається повнотою та достовірністю включених до покажчика відомостей, що в свою чергу, робить таку працю вагомим енциклопедичним джерелом. Це повинна бути стаття, яка б максимально відповідала вимогам сучасної біографістики.

У вступній статті про життєвий і творчий шлях ученого (біографічному нарисі) основна увага повинна бути зосереджена на характеристиці найбільш важливих напрямків наукової, педагогічної, науково-організаційної і громадської діяльності вченого та основних його праць. Вона має бути пов'язана з основними датами життя і діяльності вченого, списком літератури про нього, а огляд наукової діяльності відповідати бібліографічним записам у покажчику його праць. Зв'язок між статтею і покажчиком праць здійснюється за допомогою посилань на бібліографічні записи в покажчику.

Різнобічна характеристика вченого, зокрема, в аспекті його громадської, педагогічної, науково-організаційної діяльності є одним з важливих критеріїв інформаційної культури біобібліографічного покажчика. Позитивним моментом сучасних покажчиків є, поряд з висвітленням наукових досягнень вченого, розкриття особистісних характеристик, які подаються засобом включення до покажчика спогадів колег, учнів, друзів та знайомих. Прикладом можуть слугувати видання «Юрій Теофанович Величко» (Л., 2003), «Володимир Овсійчук» (Л., 2004), «М. Ю. Костриця: вчений, педагог, краєзнавець» (Ж., 1998), «Василь Єгорович Лобурець» (П., 1996), «Марія Григорівна Горкун» (К., 2007) та ін.

Біографічна частина у деяких покажчиках представлена автобіографією науковця. Автобіографія займає особливе місце серед біографічних джерел, оскільки вона є першоджерелом і вирізняється достовірністю наведених фактографічних даних. Як приклад, автобіографія «Моє життя в спогадах і роздумах» наведена у виданні, присвяченому професорові кафедри світової літератури Львівського національного університету ім. І. Франка Нонні Копистянській (Л., 2004), а при написанні вступної статті до видання «Николай Григорьевич Холодный» (К., 1982) автором було використано неопубліковану автобіографічну роботу М. Г. Холодного «Спогади і думки натураліста». Маємо зразок розкриття життєвого і творчого шляху науковця в автобіографічному есе у біобібліографічному покажчику, при-

свяченому докторові технічних наук Є. Є. Александрову (Х., 2005). Це, по суті, автобіографія мемуарного характеру в публіцистичному стилі, яка висвітлює основні фрагменти життя, подає опис основних праць, дисертацій, конструкторських розробок тощо. Автобіографічний матеріал «Пропам'ятні життєві події та дати», розміщений у виданні «Марія Григорівна Горкун» (К., 2007, серія «Вчені НаУКМА»), є авторською концепцією творчої та наукової діяльності.

У виданнях серії «Біобібліографія вчених МАО МОН України» автобіографія займає більшу частину покажчика. Вона містить спогади про життєвий шлях, у ній окремими блоками виділено періоди наукової, педагогічної та науково-організаційної діяльності. Автобіографія у цих виданнях вирізняється не сухістю викладу фактів із життя і діяльності вчених, а різноплановим висвітленням особи на тлі певних історичних подій, а також діяльності Миколаївської астрономічної обсерваторії.

Окрім покажчики серії «Біобібліографія вчених ГАО НАН України» також містять автобіографічні матеріали, зокрема, нариси, довідки тощо. Розділ «Про себе» в біобібліографічному покажчику «Едгард Григорович Яновицький» (2004) містить відомості про родовід, спогади про події, які мали вплив на особисте життя вченого, інформацію про наставників, колег. Досить ґрунтовною є автобіографія О. В. Мороженка (К., 2006), яка складається з окремих підрозділів, що висвітлюють його життя і наукову діяльність. Автобіографічні дані розміщено також у виданнях, присвячених Р. І. Костику (К., 2000), Д. П. Думі (К., 2002) та ін.

У деяких покажчиках присутні як вступні біографічні статті, написані науковцями, колегами по роботі, так і автобіографії. Таке поєднання суттєво збільшує інформативність видання. Як приклад, у біобібліографічному покажчику «Юрій Ясіновський» (Л., 2004) розміщено дві статті, які висвітлюють життєвий шлях та розкривають різні напрямки наукових зацікавлень ученого. Цінність уміщеної у виданні автобіографії полягає в тому, що вона подає інформацію про людей, які допомогли йому обрати свій шлях на науковій ниві. У біобібліографічному покажчику, присвяченому В. І. Глазку (К., 2004), також, окрім вступної статті, розміщено коротку автобіографію, багато ілюстровану світлинами, які репрезентують життєвий і творчий шлях вченого, хоча, зауважимо, що автобіографію логічно було б розмістити на початку видання, а не в кінці, після допоміжних покажчиків.

Суттєвим недоліком більшості біобібліографічних покажчиків вважаємо також відсутність у біографічних статтях чи нарисах посилань на покажчик праць і список літератури про вченого. Не вдаючись до детального розгляду конкретних персональних покажчиків, хотілося б звернути увагу на характер вступних біографічних статей: деякі з них містять дуже мало фактографічних матеріалів, що висвітлюють життєвий шлях і наукову діяльність ученого, натомість є переобтяженими незначними, на наш погляд, відомостями, які не впливають на розкриття

особистості. Це стосується, в першу чергу, численних поздоровлень з ювілеєм та присвят. Окрім того, часто біографічні статті написані розмовно-побутовим стилем і містять велику кількість смислових і стилістичних помилок.

У виданні, присвяченому В. П. Моренцю (К., 2003; серія «Вчені НаУКМА»), автобіографічний матеріал викладено блоками за виділеною хронологією основних дат життя і діяльності, тобто, подається одним розділом «Автобіографія та пропам'ятні дати». Проте, навіть у випадках, коли біографічна стаття містить усі необхідні дати життєвого і творчого шляху вченого, розділ «Основні дати життя і діяльності» повинен бути обов'язковим елементом біобібліографічного покажчика і подаватися окремо. Відсутність цього розділу у виданні взагалі є суттєвим недоліком, який повинен стати предметом доопрацювання, оскільки саме найбільш повний набір фактичних даних, які встановлюються на основі як опублікованих, так і неопублікованих матеріалів, зокрема, автобіографії, особової справи, звітів, протоколів засідань наукових установ і т. ін., а також чітка структура подання матеріалу за хронологією, в майбутньому є базовою основою для написання статей енциклопедичного та довідкового характеру.

Навіть у таких серіях, які зарекомендували себе належним рівнем підготовки бібліографічних покажчиків, зокрема, «Біобібліографія вчених України» та «Вчені Одеси», в окремих виданнях зустрічаємо приклади відсутності цього розділу. Ці зауваження стосуються також деяких покажчиків серії «Вчені – філологи Ніжинської школи», «Біобібліографія вчених державної льотної академії України» та багатьох інших серійних та несерійних видань.

Одним із основних розділів біобібліографічних персоналій є покажчик праць особи, який дає повне уявлення про творчий доробок, розкриває аспекти діяльності, основні напрямки досліджень ученого у певній галузі науки. Інформаційна цінність покажчика праць у плані висвітлення різних граней обдарування особистості залежить, у першу чергу, від принципів групування матеріалів. Найчастіше у покажчиках подається хронологічний перелік праць. Розташування матеріалу за хронологією допомагає прослідкувати становлення і розвитку наукової, науково-організаційної, педагогічної і громадської діяльності. Ця форма подання матеріалу дозволяє висвітлити динаміку наукової діяльності з часу опублікування перших праць до появи ґрунтовних досліджень, які здобули визнання і практичне застосування. Порівняння кількісного складу публікацій створює реальну картину плідного періоду творчості, або ж періоду менш активної діяльності. В окремих виданнях використано предметно-тематичний, спосіб групування бібліографічних записів, який дає можливість з'ясувати тематику наукових досліджень та напрямки діяльності, проаналізувати, які з них є домінуючими. Як приклад, такий розподіл матеріалів спостерігаємо у покажчику, присвяченому В. Гнатюку (1992), перелік друкованих праць якого складається з семи тематичних рубрик, що розкривають повну картину його спадщини. Досить детально (11 підрубрик) висвіт-

лює діяльність ученого у різних галузях офтальмології систематичний покажчик опублікованих робіт у бібліографічному покажчику академіка В. П. Філатова (1975), який також побудований за тематичним принципом, а в межах теми – за хронологією опублікування. Список друкованих праць В. Г. Аверіна (1946) складається з дев'яти розділів, кожен з яких має по декілька підрубрик. У покажчику праць В. Січинського (1996) до переліку наукових праць окремо додається ще й список графічних робіт та архітектурних проектів.

Слід наголосити і на окремих недоліках структурної побудови покажчиків праць. Так, у покажчику праць академіка Української нафтогазової академії Б. В. Копея (2005) матеріал систематизовано за хронологією, але в межах року кожен список публікацій має свою нумерацію. Доцільніше було б подати цей матеріал за суцільною нумерацією. Інколи нумерація у покажчиках праць взагалі не подається, як наприклад, у всіх виданнях серії «Вчені НПУ ім. М. П. Драгоманова».

Водночас, досить часто трапляються приклади подання за суцільною нумерацією бібліографічних записів хронологічного покажчика праць та списку літератури про вченого. Інколи ці два підрозділи подаються під загальною рубрикою «Бібліографія друкованих праць», тоді не зрозуміло, що мається тут на увазі – чи бібліографія праць вченого, чи бібліографія всіх праць, включених до покажчика в цілому. Доцільніше було б ці розділи подавати окремо. Цей недолік зустрічаємо у виданнях серії «Українська біобібліографія. Нова серія», у окремих виданнях серії «Біобібліографія вчених Української РСР». Подання за загальною нумерацією розділу «Література про життя і діяльність» та «Хронологічного покажчика праць» прослідковується у всіх виданнях серії «Вчені НаУКМА».

Слід вказати на ще один недолік, який, у першу чергу, стосується культури оформлення видання. Наприклад, у біобібліографічному покажчику, присвяченому доктору медичних наук С. О. Шевальову (серія «Вчені Одеси»), праці вченого розподілено за проблематикою та тематикою досліджень, проте, на початку розділу, що подає перелік публікацій, не зазначено, що це систематичний покажчик друкованих праць.

Немає потреби наголошувати на важливості такого розділу, як «Література про вченого». Хоча за обсягом він невеликий, але надзвичайно важливий для дослідника. Фахово складена бібліографія не тільки підвищує цінність та інформативність видання, а й дає можливість отримати додаткові джерела для поглиблення знань про особу, скеровує дослідника на подальший пошук.

Вітчизняна наука представлена досить великою кількістю персоналій, від особистостей світового масштабу до менш відомих широкому загалу. Наукова діяльність не всіх вчених знайшла відображення у публікаціях про них, хоча у більшості випадків вони існують. Необхідність включення такого роду інформації до бібліографічних покажчиків є нагальною потребою, що забезпечить більший інформаційний потенціал видання.

Одним із критеріїв визначення видання як наукового є наявність науково-допоміжного апарату. Система допоміжних покажчиків сприяє багатоаспектному розкриттю змісту всього видання і швидкому пошуку різнобічної інформації, необхідної користувачеві. Більшість бібліографічних персоналій вчених мають розгорнуту систему допоміжних покажчиків, яка залежить від обсягу і змісту наявного матеріалу. Найчастіше, у виданнях зустрічаються такі допоміжні покажчики, як алфавітний, іменний, предметний, тематичний чи предметно-систематичний, географічний або ж регіональний покажчики праць, покажчик співавторів та співредакторів.

Інколи до видання вміщують і нетрадиційні покажчики, які містять додаткові відомості, що можуть слугувати джерелом різнопланових досліджень. Як приклад, до покажчика праць О. С. Вялова (Л., 1968) залучено перелік таксонів викопної фауни і флори, названих на його честь. В іншому виданні, присвяченому Н. Копистянській, вміщено «Покажчик видань з дарчими написами у бібліотеці Н. Копистянської», який систематизовано за сферами діяльності осіб, серед яких відомі науковці, письменники, перекладачі.

Як зазначалося раніше, в окремих покажчиках присутній перелік періодичних видань, в яких публікувалися праці вченого. Зустрічаємо декілька варіантів організації таких покажчиків. Одні з них містять назву видання та посилання на відповідні номери хронологічного покажчика праць, інші, окрім назви, містять довідкову інформацію стосовно зазначених видань. Зокрема, вказується вид видання (газета, журнал, часопис), місце видання, рік заснування та засновник, або видавець, періодичність, кількість випусків, дані про зміну назви тощо. Як приклад, у покажчиках, підготовлених науковою бібліотекою Львівського національного університету ім. І. Франка («Українська біобібліографія. Нова серія»), подано покажчики періодичних видань, окремі з яких вміщують більш як 200 назв. Перелік періодичних видань дає змогу прослідкувати географію публікацій, що є свідченням наукового рівня вченого. Цінністю таких покажчиків є включення до них джерел не лише відомих широкому загалу, а й таких, які виходили нетривалий час, або були друкованим органом організацій, що вже припинили своє існування, але так чи інакше залишили свій слід в історії.

На жаль, трапляються видання, в яких зовсім відсутні допоміжні покажчики. Прикладом цього є покажчик праць академіка АПН України М. І. Шкіля (К., 2002), виданий до 70-річчя від дня народження вченого. Видання містить дві статті про життя та діяльність науковця, одна з яких подана за авторством академіків НАНУ Ю. М. Березанського, В. С. Королюка, Ю. О. Митропольського, А. М. Самойленка, І. В. Скрипника, інша написана письменником Г. Булатом. Покажчик містить розділи «Основні дати життя і діяльності», «Література про життя і науково-педагогічну діяльність М. І. Шкіля», добре ілюстрований великою кількістю чорно-білих і кольорових світлин гарної якості. Натомість, у виданні немає навіть іменного покажчика.

Досить суттєво доповнює текстову частину покажчика наявність ілюстративного матеріалу. На сьогодні у виданнях простежується зростання кількості світлин, що репрезентують життєвий і творчий шлях вченого. В оформленні покажчиків використовуються фото з особистих архівів, зокрема, світлини членів родини, колег, співробітників, унікальні фото наукових експедицій, лабораторних дослідів. Цінними є світлини, які зафіксували участь науковців у міжнародних конференціях, симпозіумах, семінарах тощо. На жаль, у більшості випадків вони вирізняються поганою якістю репродукування, що, у свою чергу, зменшує їх додаткову функцію як джерела візуальної інформації і можливості подальшого репродукування. Говорити про високий рівень якості абсолютно всіх світлин не є доцільним, проте забезпечення належної якості фотопортретів повинно бути, по можливості, обов'язковою умовою.

Слід сказати і про основний недолік в оформленні списку праць та літератури про вченого – повне ігнорування правил складання бібліографічного опису документів. Як приклад, у виданні «Богдан Володимирович Копей» уміщено величезний масив різнопланової інформації, зокрема, автобіографію, літературу про життя і діяльність, упровадження наукових розробок ученого у нафтогазовій промисловості та навчальному процесі, розроблені курси лекцій, країни і міста перебування, ілюстративний матеріал тощо. Цікавим є блок «Відгуки про ювіляра», де наведено висловлювання фахівців стосовно фундаментальних досліджень, винаходів і розробок Б. В. Копея. Проте, цей матеріал потребує деякого доопрацювання у напрямку структуризації та упорядкування відповідно до чинних норм складання біобібліографічних покажчиків та правил бібліографічного опису. Недотримання цих правил в описі документів зустрічаємо й у виданні «Макаров Роберт Никитович» із серії «Биобиблиография ученых академии», яку видає Науково-технічна бібліотека державної льотної академії України.

Однак, незважаючи на певні недоліки, підготовка і видання персональних бібліографічних і біобібліографічних покажчиків, присвячених ученим, вихід кожної серії, незалежно від того, скільки видань до неї увійшло, є важливою подією як у галузі української бібліографістики, так і історії вітчизняної науки взагалі. Проте, на сучасному етапі постало питання підготовки видань з такою структурою і такого рівня, які б відповідали усім вимогам та інформаційним потребам користувачів, а також слугували основою подальших, більш узагальнюючих, різнопланових і поглиблених наукових досліджень стосовно особистості вченого та його творчого шляху.

Як показує практика, належний високий рівень підготовки такого типу видань можливий за умови, коли до цього процесу залучаються фахівці, які мають не лише відповідну кваліфікацію, а й певний досвід роботи у галузі біобібліографії і, зокрема, у створенні персональних покажчиків, а також здійснюється співпраця з вченими відповідної галузі науки. Лише така структура біобібліографіч-

ного показчика, яка має всі елементи, притаманні цьому типу видань, дає підстави вважати його науковим підґрунтям у вивченні особистості вченого – його методики, дослідницьких інтересів, досягнень, відкриттів, створення наукової школи тощо. Це створює умови і підґрунтя для подальших, більш узагальнюючих і наукових досліджень діяльності та особистості вченого, а також історії розвитку галузі науки, яку він представляє. І найголовніше, підготовка і випуск біобібліографічних показників діячів науки України повинні набувати державного значення, тому що це, в першу чергу, висвітлення рівня наукового потенціалу нашої країни, пропагування досягнень вітчизняної науки та представлення її світовому загалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Луговський О.Г. Видання біобібліографічних показників учених-природознавців НАН України (1919 – 1999) // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 5. – К., 2000. – С. 107 – 117.
2. Яценко О.М. Біобібліографія в Україні та вплив сучасних технологій на її розвиток // Українська біографістика: Збірник наукових праць. – Вип. 2. – К., 1999. – С. 284 – 303.
3. Дерлеменко Т.Ф. Організаційно-методичні питання створення біобібліографічної серії «Академіки Української академії аграрних наук» // Інформаційні ресурси та їх використання в агропромисловому виробництві: Збірник наукових праць / УААН. Ін-т аграрної економіки; Всеукр. спілка інформ. фахівців АПК. – К., 1999. – № 1. – С. 220 – 221.
4. Ярошик В., Сосновська Т. Нова біобібліографічна серія // Вісник Книжкової палати. – 2000. – № 10. – С. 24.
5. Кривенко М. Бібліографічний показчик – кінець чи початок інформації, чи джерело подальших досліджень? // Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 3 – 4 грудня, 1999. – К., 1999. – С. 221 – 226; Біобібліографія – жанр особливий // Бібліотечна планета. – 2003. – № 4. – С. 27 – 28.
6. Устиновський Д.В. Літературна біобібліографія як джерело збереження і передачі персоніологічної інформації // Українська біографістика: Збірник наукових праць. – Вип. 3. – К., 2005. – С. 287 – 301.
7. Маценко С. Нонна Копистянська: Біобібліографічний показчик. – Л., 2004 // Вісник Львівського університету. – Вип. 1. – Л., 2006. – С. 283 – 285.
8. Селезінка І. Цінна для літературознавця бібліографічна персоналія // Вісник Книжкової палати. – 2005. – № 6. – С. 14.
9. Данова Р. Два показчики про українських вчених // Вісник Книжкової палати. – 1997. – № 10. – С. 27 – 28.